

Μετάφραση και φιλοσοφία: Η περίπτωση του Martin Heidegger

Κοσμάς Ρασπίτσος
Universität Freiburg

Abstract

In this paper I attempt to give a general idea of the theme of translation in the philosophy of Martin Heidegger. The German philosopher considers translation not just as a plain meaning-transfer-process from one language to another, but more as a transition to a different world. Every language is according to him the “house of Being” (“Haus des Seins”), therefore is every translation a passing over to another ontological horizon. The most renowned example is for Heidegger the translation of ancient Greek philosophical language to Latin and to modern European languages, the so called *Latinisierung*. This has been for Heidegger an alienation of the original meaning and truth of Greek philosophy, especially of the Aristotelian terms, due to the different ontological horizons between the two philosophical traditions. Martin Heidegger’s sharp and original ideas on translation can give contemporary translation theory key notions and insights for a new deeper discussion of their fundamentals.

Key-words: Philosophy, Hermeneutics, Heidegger, Gadamer, Greek Philosophy, Fundamentals of Translation Theory.

«Πες μου τι γνώμη έχεις για τη μετάφραση και θα σου πω ποιος είσαι».¹

1. Εισαγωγή

Η αποφθεγματική αυτή ρήση ειπώθηκε στα αμφιθέατρα του πανεπιστημίου του Freiburg το καλοκαίρι του 1942 από τον Γερμανό φιλόσοφο Martin Heidegger. Είναι μία παραστατική υπόμνηση ότι η πράξη της μετάφρασης, αλλά και η θεωρητική σκέψη σχετικά με αυτήν απασχόλησε συχνά τον κορυφαίο αυτό διανοητή του 20^{ου} αιώνα και κατέχει μία όχι ευκαταφρόνητη θέση στο σύνολο του πολυσχιδούς και ρηξικέλευθου φιλοσοφικού του έργου.

Ο Martin Heidegger δεν μας άφησε κάποιο συγκεκριμένο μεταφραστικό corpus ή κάποια πραγματεία περί μετάφρασης. Ωστόσο, υπήρξε ένας από τους πιο πολυσυζητημένους και αμφιλεγόμενους μεταφραστές στον καιρό του, ειδικά μεταξύ των ελληνομαθών φιλοσόφων και των κλασικών φιλολόγων. Ο δικός του ιδιαίτερος και «εναλλακτικός» τρόπος απόδοσης κεντρικών εννοιών της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στα γερμανικά δεν άφηνε κανέναν ασυγκίνητο, αντίθετα προκαλούσε μία γενική και έντονη αμφιθυμία, καθώς τις μεταφραστικές του προτάσεις άλλοι τις υιοθετούσαν με ενθουσιασμό και άλλοι τις αποδοκίμαζαν με θυμηδία ή ακόμη και χλευασμό.

Η ιδιόρρυθμη αυτή πρακτική καθώς και ο φιλοσοφικός στοχασμός του Heidegger επί της μετάφρασης δεν είναι χωρίς συγκεκριμένο υπόβαθρο και πηγάζουν σε μεγάλο βαθμό από τη μακρά του τριβή με την αρχαία φιλοσοφία, την οποία σχεδόν σε ολόκληρο το φιλοσοφικό του βίο δεν έπαψε να μεταφράζει και να ερμηνεύει. Συνδέεται

¹ Heidegger, *Hölderlins Hymne ‘Der Ister’* (θερινό εξάμηνο 1942), Άπαντα, τμ. 53, σελ. 76.

δε γενετικά με κεντρικά σημεία της φιλοσοφίας του, ειδικά τις αντιλήψεις του για τη γλώσσα και για το φαινόμενο της κατανόησης και της ερμηνείας, αλλά και με τις απόψεις του για τη μετάφραση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στα λατινικά και στις νεότερες γλώσσες. Δεν θα ήταν επίσης υπερβολικό να ισχυριστούμε ότι ακριβώς αυτή καθαυτή η φιλοσοφική του θεώρηση της γλώσσας και της κατανόησης γεννιέται και ανδρώνεται από τον θεωρητικό-φιλοσοφικό, αλλά και από τον *πρακτικό-μεταφραστικό* του διάλογο με την αρχαία ελληνική φιλοσοφία. Η πράξη δηλαδή της μετάφρασης και της κατανόησης των αρχαίων από τον Heidegger συν-οικοδομεί – φυσικά μαζί με άλλα ερεθίσματα, όπως η φαινομενολογική παράδοση κλπ. – τη φιλοσοφική του προσωπικότητα. Είναι δε γνωστό ότι ένα από τα πρώτα σπέρματα που γεννούν τον εξαιρετικά γόνιμο φιλοσοφικό βίο του Martin Heidegger υπήρξε η έμμονή του ενασχόληση με τα Μεταφυσικά του Αριστοτέλη και το «πολλαχώς λεγόμενον» του Εΐναι, που ξεκινά από τα γυμνασιακά του χρόνια και δεν σταμάτησε ποτέ.

Αφού, λοιπόν, τα πράγματα έχουν έτσι, θα προσπαθήσουμε κι εμείς να ξεκλειδώσουμε τη σχέση Heidegger και μετάφρασης παρακολουθώντας την παράλληλη κίνηση των θεωρητικών του απόψεων και των γενεσιουργών αιτιών τους.

Θα πρέπει εδώ εξ αρχής να υπογραμμιστεί ότι όταν ο Heidegger πραγματεύεται το μεταφραστικό φαινόμενο δεν εννοεί ποτέ τη μετάφραση καθημερινών πρακτικών κειμένων, αλλά αναφέρεται σε κείμενα που προσιδιάζουν προπαντός στο λογοτεχνικό ή στο φιλοσοφικό ύφος, σε αυτό που ο ίδιος ονομάζει *ουσιώδης μετάφραση* (*wesentliches Übersetzen*).²

2. Η μετάφραση ως μετάβαση

Μέσα στην ευρεία διασπορά αναφορών που γενικότερα απαντάμε στο έργο του σχετικά με τη μετάφραση ξεχωρίζουν για τη συμπυκνωμένη τους μορφή και την συστηματικότητά τους οι αναλύσεις από τις πανεπιστημιακές παραδόσεις του χειμερινού εξαμήνου 1942/1943 με τον τίτλο *Παρμενίδης*.³ Εκεί εντοπίζεται ίσως ο πυρήνας της μεταφραστικής θεωρίας του Γερμανού φιλοσόφου. Η *ουσιώδης* μετάφραση δεν εξαντλείται στην ψιλή μεταφορά «ισοδύναμων» όρων από γλώσσα σε γλώσσα. Αντίθετα η φιλοσοφική σημασία του εγχειρήματος της μετάφρασης έγκειται πολύ περισσότερο στο γεγονός ότι πρόκειται για μία μετάβαση με την κυριολεκτική σημασία της λέξης από έναν ορίζοντα σε έναν άλλο, από ένα «σύμπαν» σημασιών θα μπορούσαμε να πούμε σε ένα άλλο διαφορετικό, ή χρησιμοποιώντας την ορολογία του Heidegger από μία οντολογική εμπειρία σε μία άλλη (*Seinserfahrung*).

Για να μας πει τι είναι η μετάφραση ο Heidegger χρησιμοποιεί την αμφισημία της γερμανικής λέξης για το ρήμα μεταφράζω, τη λέξη *übersetzen*. Το γερμανικό αυτό ρήμα είναι σύνθετο, από την πρόθεση *über* που μεταξύ άλλων δείχνει και τη μετάβαση, την υπέρβαση, τη *διάβαση* προς τα κάπου, και το ρήμα *setzen* που μπορεί να σημαίνει τοποθετώ, θέτω, βάζω κλπ. Ανάλογα με τον τονισμό του όμως το σύνθετο αυτό ρήμα μπορεί να σημαίνει δύο διαφορετικά πράγματα. Αν τονιστεί η πρόθεση, δηλαδή *übersetzen*, τότε σημαίνει ότι περνάω κάτι ή κάποιον απέναντι, στην άλλη πλευρά, π.χ. αν μεταβαίνω από τη μία όχθη ενός ποταμού στην άλλη. Αν τονιστεί το ρήμα, δηλαδή *übersetzen*, τότε σημαίνει τη μετάφραση, δηλαδή τη γλωσσική μετάβαση. Ακριβώς με αυτήν την αμφισημία είναι που «παίζει» ο Heidegger, αντιστρέφοντας την καθιερωμένη σημασία του ρήματος. Λέει ο ίδιος χαρακτηριστικά στον *Παρμενίδα* «Η λεγόμενη

² Heidegger, *Der Satz vom Grund*, Απαντα, τμ.10, σελ. 145: “Übersetzen und Übersetzen ist nicht das Gleiche, wenn es sich hier um einen Geschäftsbrief handelt und dort um ein Gedicht. Jener ist übersetzbar, dieser nicht”.

³ Πρόκειται για τον τόμο 54 των Απάντων, Heidegger, *Parmenides*.

μετάφραση *übersetzen* και περιγραφή ακολουθεί πάντα μόνο τη μετάφραση-μετάβαση *übersetzen* ολόκληρου του είναι μας στην περιοχή μίας διαφορετικής αλήθειας».⁴

Η διαδικασία της μετάφρασης, λοιπόν, μας περνάει στην άλλη όχθη, όταν μεταφράζουμε από μία γλώσσα-αφετηρία σε μία γλώσσα-στόχο, δεν βρισκόμαστε στον ίδιο κόσμο, η κάθε γλώσσα κινείται σε διαφορετικό χώρο με τους δικούς του νόμους και τις δικές του ιδιαιτερότητες. Για παράδειγμα, σύμφωνα με τον Heidegger, η μετάφραση βασικών όρων της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας όπως *ἐνέργεια*, *φύσις*, *οὐσία*, *λόγος* κλπ. στα λατινικά, η μεταφορά τους δηλαδή σε μία «ρωμαϊκή όχθη», προκάλεσε την αλλοίωση τους, την απώλεια του αρχικού τους περιεχομένου. Η άλλη αυτή όχθη, όπως αναφέρει ο φιλόσοφος χαρακτηριστικά στις παραδόσεις του από το θερινό εξάμηνο 1943/1944 με τίτλο *Ηράκλειτος. Η αρχή της δυτικής σκέψης* μπορεί να είναι «εντελώς άγνωστη και να βρίσκεται πέρα από ένα πολύ πλατύ ρεύμα. Εκεί εύκολα παραπλανάται κανείς και τις περισσότερες φορές καταλήγει σε ναυάγιο. »⁵

Όσο επαρκής και να είναι μία μετάφραση, όσο κοντά ετυμολογικά, οι λατινικές λέξεις δεν «μιλάνε» ελληνικά, σύμφωνα με τον Heidegger, η εμπειρία, στο έδαφος της οποίας ριζώνουν οι μεταφράσεις, είναι διαφορετική. Συντασσόμενος με την παράδοση του *Wilhelm von Humboldt* αναφέρεται και ο Heidegger στο «πνεύμα» της κάθε γλώσσας και ισχυρίζεται πως ακόμη και η πιο στενή ετυμολογική συγγένεια μεταξύ γλωσσών και μεταφράσεων δεν είναι τίποτε άλλο παρά ένα παιχνίδι με τις λέξεις που στερείται νοήματος, αν δεν βιώνεται το *πνεύμα* της γλώσσας, δηλαδή «το Είναι και η αλήθεια, μέσα από την οποία μιλάει η γλώσσα».⁶ Η μετάφραση, συνεπώς, είναι μετάβαση από ένα γλωσσικό πνεύμα σε ένα άλλο, και στις περιπτώσεις της *ουσιώδους μετάφρασης* δεν υπάρχει αλληλοκάλυψη μεταξύ των γλωσσών. Αυτό δεν συμβαίνει μόνο στην περίπτωση των αρχαίων γλωσσών ή της μετάφρασης από τα αρχαία ελληνικά π.χ. στα γερμανικά, αλλά αυτή η αποτυχία της ουσιώδους κατανόησης και συνεννόησης μπορεί να λάβει χώρα και μεταξύ ομιλητών σύγχρονων γλωσσών. Ο ίδιος ο Heidegger περιγράφει την εμπειρία του από τις συνομιλίες του με έναν παλιό φοιτητή του από την Ιαπωνία. Ενώ ο Ιάπωνας γνώριζε αρκετά καλά τις ευρωπαϊκές γλώσσες, ο Heidegger δεν γνώριζε ιαπωνικά και για το λόγο αυτό θεωρούσε ότι οι φιλοσοφικές τους ανταλλαγές ήταν επιφανειακές, διότι το πνεύμα της ασιατικής αυτής γλώσσας παρέμενε γι'αυτόν κλειστό και δεν μπορούσε να κατανοήσει καίριες έννοιές της. Παρέμενε κλειστό αυτό που είναι το *ιδιάζον* σε μία γλώσσα, αυτό που δεν μεταφράζεται. Αυτό που δεν μεταφράζεται, όμως, μπορεί να συμβεί για τον γερμανό φιλόσοφο ακόμη και μέσα στην ίδια γλώσσα, ακόμη και στην μητρική μας γλώσσα, καθώς μπορεί κανείς να μιλάει μία γλώσσα, αλλά η εμπειρία που τη στηρίζει να είναι ξένη σε αυτή. Με αρκετή δόση ειρωνίας έλεγε χαρακτηριστικά ότι είναι λ.χ. δυνατόν να εκφράζεται κανείς στα γερμανικά, αλλά ουσιαστικά να «μιλάει» αμερικάνικα.⁷

3. Διαφορετικοί ορίζοντες

Βλέπουμε, λοιπόν, ότι ο Γερμανός φιλόσοφος τονίζει ιδιαίτερα την εξάρτηση της κάθε μετάφρασης από τον εκάστοτε γλωσσικό και γενικότερο ορίζοντα, εντός του οποίου μεταφραζόμενες μεταφέρονται οι φιλοσοφικές έννοιες. Και φυσικά αυτό ισχύει όχι μόνο για τη μετάφραση, αλλά για την *κατανόηση εν γένει*, καθώς το πώς

⁴ Heidegger, *Parmenides*, Άπαντα, τμ. 54, σελ. 17-18: «Das sogenannte Übersetzen und Umschreiben folgt immer nur dem Übersetzen unseres ganzen Wesens in den Bereich einer gewandelten Wahrheit».

⁵ Heidegger, *Heraklit. Der Anfang des abendländischen Denkens*, Άπαντα, τμ. 55, σελ. 45: «kaum bekannt [sein KR] und jenseits eines breiten Stromes [liegen]. Da gibt es leicht eine Irrfahrt und zumeist endet sie mit einem Schiffbruch»

⁶ Heidegger, *Heraklit. Der Anfang des abendländischen Denkens*, Άπαντα, τμ. 55, σελ. 148.

⁷ Heidegger, *Hölderlins Hymne «Der Ister»*, Άπαντα, τμ. 53, σελ. 79-80.

αντιλαμβανόμαστε και χειριζόμαστε τις έννοιες επικαθορίζεται από το σημασιακό σύμπαν όπου εκείνες βρίσκονται. Οι απόψεις του Heidegger για τη μετάφραση συνδέονται γενετικά με ένα βασικό άξονα της φιλοσοφίας του, με τη θέση δηλαδή ότι η κατανόηση εξαρτάται και ορίζεται – αλλά και *περι/ορίζεται* – από τον εκάστοτε ερμηνευτικό ορίζοντα, και ιδιαίτερα από τον εκάστοτε *γλωσσικό* ερμηνευτικό ορίζοντα. Η μετάφραση είναι πάντα μία ερμηνεία.

Στο σημείο αυτό νομίζω ότι ο Heidegger μας λέει κάτι περισσότερο από το συνηθισμένο νόημα της κοινής αυτής αλήθειας για τη μετάφραση και εδώ εντοπίζεται ίσως το ιδιαίτερό του βλέμμα για τη μετάφραση και η εγγενής συνάφεια των μεταφρασεολογικών του θέσεων με τον πυρήνα της ερμηνευτικής του φιλοσοφίας.

Η μετάφραση, λοιπόν, είναι πάντα μία ερμηνεία. Η ερμηνεία δεν εκκινά ποτέ από κάποιο ουδέτερο, αρχιμήδειο σημείο, αλλά μορφοποιείται και συγκροτείται από προϋποθέσεις. Οι προϋποθέσεις αυτές δεν είναι πάντα ρητές και δεδομένες. Υπάρχει μία άδηλη και άρρητη κατανόηση πριν την εκάστοτε ρητή και εκπεφρασμένη, υπάρχει ένας συγκεκριμένος *βιόκοσμος* με τη φαινομενολογική έννοια της λέξης, μία προκατανόηση, η οποία έχει ήδη δεσμεύσει τις ερμηνευτικές μας επιλογές προς μία συγκεκριμένη κατεύθυνση. Το μοτίβο αυτό στη σκέψη του Heidegger υπάρχει ήδη από τα πρώιμα γραπτά του και απαντάται σε όλο του το έργο σε διάφορες μορφές, όπως π.χ. αρχικά ως *ερμηνευτική κατάσταση*, στο «Είναι και Χρόνος» ως διάκριση μεταξύ *Auslegung*, *Interpretation*, αλλά και σε όψιμα γραπτά του όπου διαβάζουμε την περιώνυμη ρήση ότι η γλώσσα είναι ο «Οίκος του Είναι». ⁸

4. Η εκλατινίκευση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας

Στην προσπάθειά μας να εμβαθύνουμε στην φιλοσοφική, αλλά εν τέλει και μεταφρασεολογική αυτή θέση του Heidegger – ουσιαστικά στην Ερμηνευτική του δηλαδή – θα επανέλθουμε στις θέσεις του για τη μετάφραση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας στα λατινικά, καθώς και για το πώς μπορούμε σήμερα οι σύγχρονοι να κατανοήσουμε τις αρχαίες φιλοσοφικές έννοιες. Οι θέσεις αυτές, όπως είδαμε στην αρχή, δεν αποτελούν απλά παράδειγμα των θεωρητικών του απόψεων, αλλά συνάμα συμβάλουν και στη γένεση της όλης του ερμηνευτικής φιλοσοφίας. Θα πρέπει εδώ να εξηγήσω ότι οι θέσεις του Heidegger για τη μετάφραση δεν περιορίζονται σε συγκεκριμένα μεταφράσματα αρχαίων κειμένων στα λατινικά, αλλά πολύ περισσότερο στη χρήση όρων που η λατινική γλώσσα μετάφρασε και χρησιμοποίησε από τα ελληνικά.

Υποστηρίζει, λοιπόν, ο Heidegger ότι η εκλατινίκευση καίριων όρων της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας δεν συνιστά απλή μεταφορά ταυτόσημου σημασιακού περιεχομένου από μία γλώσσα σε μία άλλη, δεν παρήχθησαν ισοδύναμοι φιλοσοφικοί όροι στα λατινικά, αλλά αντίθετα έλαβε χώρα μία *αλλοίωση* της αυθεντικής ελληνικής φιλοσοφίας, η οποία είχε πολλαπλές συνέπειες στην ευρωπαϊκή φιλοσοφική παράδοση και ακόμη και σήμερα εμποδίζει την προσέγγιση της γνήσιας ελληνικής σκέψης. Ένα παράθεμα από την γνωστή συνέντευξη στο περιοδικό *Der Spiegel*, η οποία έλαβε χώρα το 1966 και δημοσιεύτηκε λίγες εβδομάδες μετά το θάνατο του φιλοσόφου το 1976:

Θα ήταν καλό να αναλογιζόμασταν επιτέλους με ποια επακόλουθα μεταβλήθηκε η Ελληνική Σκέψη μέσω της μετάφρασής της στα λατινικά, ένα συμβάν το οποίο ακόμη σήμερα μας απαγορεύει να σκεφτούμε επαρκώς τις βασικές λέξεις της Ελληνικής Σκέψης.⁹

⁸ Heidegger, *Brief über den Humanismus*, Άπαντα, τμ. 9, σελ. 333: «Diesem gemäß ist die Sprache das vom Sein ereignete und aus ihm durchgeführte Haus des Seins».

⁹ Heidegger, *Spiegel-Gespräch mit Martin Heidegger*, Άπαντα, τμ. 16, σελ. 680: «und man endlich bedächte, welche folgenreiche Verwandlung das griechische Denken durch die Übersetzung ins Römisch-

Συνεπώς, βασικοί φιλοσοφικοί όροι όπως *actualitas*, *subiectum*, *substantia*, *natura*, *ratio*, *materia*, *animal rationale* δεν ταυτίζονται με τους αυθεντικούς όρους ενέργεια, υποκείμενο, ουσία, φύσις, λόγος, ὕλη, ζῶον λόγον ἔχον. Οι εκλατινικευμένες αυτές αποδόσεις υπήρξαν στη συνέχεια καθοριστικές για την κατανόηση, ή σύμφωνα με τον Heidegger, για την παρανόηση, της αρχικής ουσίας της αρχαίας φιλοσοφίας από τον χριστιανισμό και τους μεσαιωνικούς φιλοσόφους-θεολόγους. Η νεότερη φιλοσοφία με τη σειρά της δεν ξεφεύγει από αυτό το σχήμα, διότι χρησιμοποιεί και αυτή σε μεγάλο βαθμό το εννοιολογικό οπλοστάσιο του λατινόφωνου μεσαίωνα, ακόμη και όταν δεν μιλάει λατινικά, αλλά τις νεότερες ευρωπαϊκές γλώσσες.¹⁰

Τι έγινε ακριβώς, όμως, στην περίπτωση της εκλατινίκευσης; Μήπως οι λατινόφωνοι μεταφραστές και φιλόσοφοι ή θεολόγοι δεν είχαν επαρκή ελληνομάθεια ή δεν κατανοούσαν ορθά τους αρχαίους; Ο Heidegger δεν υποστηρίζει κάτι τέτοιο, ή μάλλον δεν ασχολείται καν με μία φιλολογικού τύπου κριτική της μετάφρασης των αρχαίων φιλοσοφικών κειμένων. Η επιχειρηματολογία του στοχεύει σε ένα επίπεδο πιο κάτω από την κριτική των κειμένων. Στοχεύει, όπως δείξαμε και παραπάνω, στον ορίζοντα, εντός του οποίου υφίστανται τα κείμενα αυτά και η κατανόησή τους.

Υποστηρίζει για την ακρίβεια – και αυτή είναι η ικανή συνθήκη γένεσης των μεταφρασεολογικών του θέσεων – ότι η ελληνική σκέψη γεννιέται και ευδοκιμεί σε έναν διαφορετικό *οντολογικό* ορίζοντα από την λατινική ή τη νεότερη ευρωπαϊκή, το οντολογικό παράδειγμα είναι εκείνο που διαφοροποιήθηκε και κατά συνέπεια αλλάζει και το περιεχόμενο της φιλοσοφικής γλώσσας, όσο «πιστή» και ετυμολογικά συγγενής και να είναι η οιαδήποτε μετάφραση.

5. ενέργεια και *actualitas*

Ας δούμε ένα παράδειγμα. Ίσως η πιο σημαντική περίπτωση εκλατινίκευσης με τις περισσότερες μοιραίες συνέπειες σύμφωνα με τον Heidegger να είναι η ιστορία της αριστοτελικής λέξης *ἐνέργεια*. Η μεταβολή του όρου αυτού στα λατινικά ως *actualitas* και τα παράγωγά της στις νεότερες γλώσσες, σχεδόν ταυτίζεται για τον γερμανό φιλόσοφο με τη γενικότερη ιστορία της οντολογίας. Τί συμβαίνει λοιπόν με αυτόν τον όρο; Το κέντρο βάρους της αρχικής σημασίας του αριστοτελικού *ἔργον* εντοπίζει ο Heidegger στη διάσταση της ολοκλήρωσης και της ηρεμίας, κάτι είναι *ἔργω* και όχι *δυνάμει*. Πρόκειται για τη συγκέντρωση και συλλογή όλων των κινήσεων για την αποπεράτωση ενός έργου, π.χ. για την κατασκευή ενός οικοδομήματος. Με την λατινική *actualitas*, όμως, αυτό το κέντρο βάρους μετατοπίζεται, ακριβώς διότι η λέξη αυτή ριζώνει σε ένα διαφορετικό οντολογικό παράδειγμα. Στον λατινικό όρο τονίζεται κατά Heidegger περισσότερο το έργο ως *αποτέλεσμα μίας προσπάθειας*, ως *συνέπεια ενός πράττειν*, πίσω από το οποίο κυριαρχεί ένα ενεργό-πράττον υποκείμενο, ένα μεταφυσικό υποκείμενο, ουσιαστικά για τον Heidegger το νεωτερικό υποκείμενο. Τονίζεται, με άλλα λόγια, αυτό που θα μπορούσαμε παραδοξολογώντας ελαφρώς να ονομάσουμε η «ενεργητική διάσταση της ενέργειας», ενώ στην πρωτότυπη ελληνική λέξη ο Heidegger δεν βλέπει κάτι τέτοιο, κυριαρχεί εκεί μία *mutatis mutandis* «μέση»

Lateinische erfahren hat, ein Geschehnis, das uns noch heute das zureichende Nachdenken der Grundworte des griechischen Denkens verwehrt». Ελλ. έκδ. Εστία, 1989, μτφ. Κώστα Γεμενεντζή, σ. 63.

¹⁰ Heidegger, *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles (Anzeige der hermeneutischen Situation)*, Άπαντα, τμ. 62, σελ. 367: «Die Philosophie der heutigen Situation bewegt sich zum großen Teil uneigentlich in der griechischen Begrifflichkeit, und zwar in einer solchen, die durch eine Kette von verschiedenartigen Interpretationen hindurchgegangen ist. Die Grundbegriffe haben ihre ursprünglichen, auf bestimmt erfahrenen Gegenstandsregionen bestimmt zugeschnittenen Ausdrucksfunktionen eingebüßt».

διάθεση. Βρισκόμαστε δηλαδή με τη λέξη *actualitas* σε ένα διαφορετικό οντολογικό σύμπαν, σε αυτό που γενικότερα ο Heidegger θα αποκαλέσει η *εποχή της δυτικής μεταφυσικής*. Και αυτό δεν οφείλεται σε κάποιο μεταφραστικό ατόπημα, αλλά ακριβώς στην μετατόπιση του γενικότερου ορίζοντα, του οντολογικού παραδείγματος, εντός του οποίου οποιοδήποτε μετάφρασμα, όσο πιστό και να είναι, εντέλει «λέει» κάτι διαφορετικό από το πρωτότυπο.

Το παράδειγμα αυτό δείχνει ότι στη σκέψη του γερμανού φιλοσόφου λαμβάνει χώρα μία *σύμπλεξη οντολογίας και μεταφρασεολογίας*. Αυτό που αποκαλείται το «πνεύμα» της γλώσσας, ο γενικότερος ορίζοντας, εντός του οποίου εισέρχεται το κάθε μετάφρασμα, στη σκέψη του Heidegger ριζοσπαστικοποιείται αποφασιστικά. Δεν πρόκειται πλέον για ένα ζήτημα φιλολογικό, αλλά οντολογικό. Αποκαλύπτονται έτσι οι πιο θεμελιώδεις προϋποθέσεις που συνέχουν και επικαθορίζουν την οποιαδήποτε *ουσιώδη* μετάφραση και προβάλλει έντονη η ανάγκη της συνείδησης αυτών των προϋποθέσεων, η ανάγκη δηλαδή αυτού θα μπορούσε να ονομαστεί *ερμηνευτική συνείδηση*.

6. Επίλογος

Υπάρχουν σίγουρα αρκετά σημεία, στα οποία μπορεί να ασκήσει κανείς κριτική στις μεταφρασεολογικές θέσεις του Heidegger, καθώς και στις συγκεκριμένες πρακτικές μεταφραστικές επιλογές του, όταν μεταφράζει αρχαίους φιλοσοφικούς όρους. Και πρώτα πρώτα το ζήτημα του αν και κατά πόσο οι εν λόγω ερμηνευτικοί και οντολογικοί ορίζοντες είναι όντως τόσο κλειστοί και δεσμευτικοί, όσο φαίνεται να τους βλέπει ο Heidegger, και πολύ περισσότερο, αν υφίστανται πράγματι διαφορετικοί ορίζοντες υπό αυτήν την έννοια, ή αν στην πραγματικότητα υπάρχει μία διαλεκτική σχέση μεταξύ ετερότητας και ομοιότητας, μία *όσμωση οριζόντων* που επιτρέπει τη συνέχεια, αλλά και διαφυλάσσει τη διαφορετικότητα.

Δεν θα μπορούσαμε εδώ να αναφερθούμε πιο αναλυτικά σε μία τέτοια κριτική.¹¹ Ωστόσο, η διεισδυτική φιλοσοφική ματιά του Heidegger για τη μετάφραση μπορεί να αποδειχτεί ιδιαίτερα γόνιμη για τη μεταφρασεολογική σκέψη, αλλά και για την ερμηνεία του ίδιου του έργου του. Οι ερμηνείες και μεταφράσεις του δε της αρχαίας φιλοσοφίας, παρά τις υπερβολές, αποδείχτηκαν πολύ διαφωτιστικές, ιδιαίτερα την εποχή που εμφανίστηκαν, διότι έδωσαν το έναυσμα για μία εντελώς διαφορετική και αναζωογονητική ματιά στους αρχαίους, μία ματιά που έδινε το πρωτείο στην σχέση μεταξύ φιλοσοφικού λόγου και ζωντανής καθημερινής γλώσσας έναντι μίας παγιωμένης, στείρας και πράγματι λατινογενούς ορολογικής χρήσεως των ελληνικών φιλοσοφικών λέξεων.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρει ένας από τους σημαντικότερους μαθητές του Heidegger, ο H.-G. Gadamer, διηγούμενος τη δική του προσωπική εμπειρία, όταν μάθαινε την αρχαία ελληνική φιλοσοφία κοντά στον δάσκαλό του. Μας λέει, λοιπόν, ότι βίωσε μία πραγματική «αποκάλυψη», διότι κοντά στον Heidegger απελευθερώθηκε από μία συγκεκριμένη ερμηνεία της αρχαίας φιλοσοφικής γλώσσας που σε μεγάλο βαθμό επικαθοριζόταν από την παράδοση και την τεχνητή λατινική ορολογία, μέσω της οποίας πορευόταν κανείς τότε προς τα ελληνικά κείμενα. Με τη νεά και ριζικά διαφορετική ανάγνωση από τον Heidegger η επιφάνεια αυτή έσπασε και έτσι μπόρεσε ο Gadamer σε λέξεις, όπως *λόγος*, *λεγόμενα*, *κατηγορία* κλπ. να προσεγγίσει τις

¹¹ Μια τέτοια κριτική μπορεί να βρει κανείς στην προσφάτως εκδοθείσα διατριβή μου (στα γερμανικά), στην οποία ξεκινάω ακριβώς από τις απόψεις του γερμανού φιλοσόφου σχετικά με την εκλατινίκευση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Βλ. Raspitos, Kosmas, *Die Latinisierung des Griechischen. Übersetzung, Verstehen und Sprache im Ausgang von Martin Heidegger und Hans-Georg Gadamer*. Königshauen & Neumann, Würzburg 2013 (*Η εκλατινίκευση της ελληνικής. Μετάφραση, κατανόηση και γλώσσα με αφετηρία τους Martin Heidegger και Hans-Georg Gadamer*).

βιοκοσμικές πηγές τους στην καθημερινή γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων, κατάφερε να «ακούσει» τί πραγματικά σημαίνουν οι λέξεις αυτές, και όχι τί παρέδιδε η φιλτραρισμένη μέσω των λατινικών παράδοση της σχολαστικής φιλοσοφικής ορολογίας.¹²

Από τα παραπάνω γίνεται σαφές και το γενικότερο φιλοσοφικό, αλλά και μεταφρασεολογικό πλαίσιο, στο οποίο μπορεί κανείς να εντάξει τις αντιλήψεις του φιλοσόφου από το Μέλανα Δρυμό, ιδιαίτερα δε και μετά την αναφορά στον Hans-Georg Gadamer, τον πιο αναγνωρισμένο ίσως εκπρόσωπο του ρεύματος της *Φιλοσοφικής Ερμηνευτικής* στον 20ο αιώνα. Η Φιλοσοφική Ερμηνευτική επέδειξε έντονο ενδιαφέρον για τα ζητήματα της μετάφρασης, ήδη από την εποχή του προγόνου της, του πρώιμου Ρομαντισμού, με χαρακτηριστικότερο ίσως δείγμα την περίφημη διάλεξη του *Friedrich Schleiermacher Περί των διαφορετικών μεθόδων της μετάφρασης (Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens)* από το 1814¹³. Ο Schleiermacher, εκτός από θεμελιωτής της ερμηνευτικής μεθόδου, υπήρξε και κορυφαίος θεωρητικός της μετάφρασης, μαζί με άλλους Γερμανούς Ρομαντικούς φιλοσόφους των αρχών του 19^{ου} αιώνα, όπως, λ.χ. οι αδερφοί *Schlegel*, βασικοί συντελεστές της μεταφοράς του σαιξπηρικού έργου στα γερμανικά.¹⁴ Αλλά και γενικότερα έννοιες όπως ερμηνεία και κατανόηση, δεν ήταν μόνον βασικοί άξονες της φιλοσοφικής σκέψης ενός *Wilhelm Dilthey*, ενός *Martin Heidegger*, ενός *Hans Georg Gadamer*, αλλά διαδραματίζοντας έτσι κι αλλιώς καταλυτικό ρόλο σε κάθε απόπειρα θεωρητικής περιγραφής της μεταφραστικής διαδικασίας, συνιστούν κοινούς τόπους στην φιλοσοφική – ερμηνευτική και μεταφρασεολογική παραγωγή κορυφαίων της σύγχρονης Ερμηνευτικής, όπως οι *George Steiner*, *Theo Hermans*, *Dennis Schmidt*.¹⁵ Η περίπτωση μάλιστα του *Steiner* με το έργο του *After Babel* είναι ενδεικτική μίας κατά κάποιον τρόπο «φιλοσοφικής μεταφρασεολογίας», όπου διευρύνεται και μεταξιώνεται η παραδοσιακή σημασία του όρου μετάφραση και αποκτά οικουμενικές διαστάσεις, καθώς γίνεται το εννοιολογικό εκείνο σχήμα, μέσα από το οποίο προσεγγίζουμε ερευνητικά την ανθρώπινη επικοινωνία εν γένει.¹⁶ Επίσης, ο H.-G. Gadamer στο βασικό του έργο *Αλήθεια και Μέθοδος* υπογραμμίζει χαρακτηριστικά ότι η μετάφραση όντας μία «προβληματική» κατάσταση επικοινωνίας, αποδεικνύεται ωστόσο εξαιρετικά γόνιμη για τον γλωσσολόγο και τον φιλόσοφο της γλώσσας, διότι ακριβώς οι διαταραγμένες συνθήκες επικοινωνίας είναι εκείνες που αναδεικνύουν τους μηχανισμούς της.¹⁷

¹² Μπόρεσε, δηλαδή, να κατανοήσει ότι *οὐσία* σημαίνει και την παρουσία, το *έχειν* π.χ. του γεωργού στις δουλειές του και στο νοικοκυριό του («daß das griechische Wort für 'Sein', 'Ousia', das Plato und Aristoteles gebrauchen, eigentlich die Habe des Bauern meint, sein Anwesen, alles das, was für den Bauern bei seiner Arbeit und in seiner Wirtschaft verfügbar ist»). Gadamer, *Heidegger und die Griechen* (1990), Άπαντα, τμ. 10, σελ. 40-41.

¹³ Schleiermacher, Friedrich Ernst Daniel, *Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens* (1814) 2002, S. 65 – 93.

¹⁴ Ιδιαίτερα σημαντικό για τον πρώιμο Ρομαντισμό και τη μεταφρασεολογική σκέψη εξακολουθεί να είναι το βιβλίο του Huyssen, Andreas, *Die frühromantische Konzeption von Übersetzung und Aneignung – Studien zur frühromantischen Utopie einer deutschen Weltliteratur*, 1969. Επίσης, Kurz, Gerhard, *Die Originalität der Übersetzung. Zur Übersetzungstheorie um 1800*.

¹⁵ Γενικότερα περί της ερμηνευτικής κίνησης στην σύγχρονη μεταφρασεολογία πρβλ. Γούτσος, *Ο Λόγος της Μετάφρασης – Ανθολόγιο σύγχρονων μεταφραστικών θεωριών*, 2001, σ. 97 κ.ε. Επίσης, Apel/Kopetzki, *Literarische Übersetzung*, 2003 και Cercel, *Übersetzung und Hermeneutik*, 2009.

¹⁶ Steiner, George, *After Babel. Aspects of language and translation*.

¹⁷ Gadamer, *Wahrheit und Methode*, 1990, σελ. 387: «Es sind die gestörten und erschwerten Situationen der Verständigung, in denen die Bedingungen am ehesten bewußt werden, unter denen eine jede Verständigung steht. So wird der sprachliche Vorgang besonders aufschlußreich, in dem ein Gespräch in zwei einander fremden Sprachen durch Übersetzung und Übertragung ermöglicht wird».

Κινούμενη σε αυτά τα φιλοσοφικά και μεταφρασεολογικά συμπραζόμενα η σκέψη του Martin Heidegger έχει τη δύναμη να δει με ιδιαίτερη οξύτητα και να δώσει ένα άλλο βάθος στα ζητήματα της μετάφρασης αναμοχλεύοντας τη συζήτηση για τα θεμέλιά τους. Μια αναμόχλευση που είναι ως γνωστόν χαρακτηριστικό γνώρισμα κάθε γνήσιας φιλοσοφικής εργασίας.

Βιβλιογραφικές αναφορές

- Apel F. και A. Kopetzki (2003). *Literarische Übersetzung*. 2^η έκδ. Stuttgart – Weimar: J.B. Metzler Verlag.
- Cercel L. (επιμ.), (2009). *Übersetzung und Hermeneutik*, Bucharest: Zeta Books (Translation Studies, τμ. 1).
- Gadamer H.-G. (1995). ‘‘Heidegger und die Griechen (1990)’’. Στο *Hermeneutik im Rückblick*, Άπαντα, τμ. 10. Tübingen: Mohr Siebeck, 31 – 45.
- Gadamer H.-G. (1990). *Hermeneutik I. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik*, 6^η έκδ. Άπαντα, τμ. 1, Tübingen: Mohr Siebeck.
- Heidegger M. (1976[1946]). ‘‘Brief über den Humanismus’’. Στο F.-W. von Herrmann (επιμ.), *Wegmarken*. Frankfurt: Vittorio Klostermann, 313 – 364.
- Heidegger M. (1997). *Der Satz vom Grund (1955-1956)*. επιμ. P. Jaeger. Άπαντα, τμ. 10, Frankfurt: Vittorio Klostermann.
- Heidegger M. (1994). *Heraklit. 1. Der Anfang des abendländischen Denkens. 2. Logik. Heraklits Lehre vom Logos* (θερινό εξάμηνο 1943/44), Άπαντα, τμ. 55. επιμ. Manfred S. Frings. Frankfurt: Vittorio Klostermann.
- Heidegger M. (1993). *Hölderlins Hymne "Der Ister"* (θερινό εξάμηνο 1942). Επιμ. W. Biemel Άπαντα, τμ. 53. Frankfurt: Vittorio Klostermann.
- Heidegger M. (1992). *Parmenides* (χειμερινό εξάμηνο 1942/43), Άπαντα, τμ. 54, επιμ. Manfred S. Frings, 2^η έκδ. Frankfurt: Vittorio Klostermann.
- Heidegger M. (1994). *Phänomenologische Interpretationen zu Aristoteles. Einführung in die phänomenologische Forschung* (χειμερινό εξάμηνο 1921/22), Άπαντα, τμ. 61, επιμ. Walter Bröcker και Käte Bröcker-Oltmanns, 2^η έκδ. Frankfurt: Vittorio Klostermann.
- Heidegger M. (2000). *Spiegel-Gespräch mit Martin Heidegger* (23 Σεπτεμβρίου 1966). Στο: *Reden und andere Zeugnisse eines Lebensweges. 1910 – 1976*, Άπαντα, τμ. 16, επιμ. Hermann Heidegger. Frankfurt: Vittorio Klostermann, 652 – 683.
- Heidegger M. (1989). *Ένας στοχαστής στο σύγχρονο κόσμο: ο Martin Heidegger για τη σχέση του με το ναζισμό: η συνέντευξη στον 'Spiegel'*, μτφρ. Κ. Γεμενετζής, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Huyssen A. (1969). *Die frühromantische Konzeption von Übersetzung und Aneignung – Studien zur frühromantischen Utopie einer deutschen Weltliteratur*. Zürich: Atlantis Verlag (Zürcher Beiträge zur deutsche Literatur und Geistesgeschichte. Hg. v. Emil Steiger 33).
- Kurz G. (1996). *Die Originalität der Übersetzung. Zur Übersetzungstheorie um 1800*. Στο: Stadler, Ulrich (επιμ.), *Zwiesprache. Beiträge zur Theorie und Geschichte des Übersetzens*. Stuttgart – Weimar: Metzler, 52 – 64.
- Steiner G. (1998). *After Babel. Aspects of language and Translation*. 3rd ed. Oxford/New York: Oxford University Press.